

NAGY ANDOR

a neveléstudomány kandidátusa
az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola tanszékvezető tanára

COMENIUS DIDAKTIKÁJA

RESÜME: (*Die Didaktik von Comenius*) Das vor mehr als 300 Jahren entstandene Werk von Comenius Didaktika Magna enthält auch heute aktuelle Gedanken, wie gewöhnlich die klassiker.

Der hervorragende Person unserer Erziehungsgeschichte schrieb in seinem Buch über die kunst „einen jeden alles lehren“. Das Unterrichten trennte er nicht von der Erziehung. Das Vorhaben des Autors folgt aus der Idee des Pansophismus.

Comenius entschied sich als erster dazu, ein wissenschaftlich begründetes pädagogisches System zu schreiben. Durch die Beschreibung der Rollen der Schule und des Lehrers, durch seine Auffassung über die Erziehbarkeit gelang er an allgemeingültige Feststellungen.

Sein Lebenswerk dient auch heutzutage zur Belehrung.

A neveléstudomány oktatásában eltöltött három évtized tengeri változást hozott, ami arra készítetett, hogy megújítsuk önmagunkat, felülbíráljuk mondanivalónkat, hogy a „tisza forráshoz”, a klasszikusokhoz térjünk vissza. A neveléstörténet kiemelkedő egyéniségei munkásságának tanulmányozása, nemes, örökérvényű gondolataik felidézése, jelenünk pedagógiai problémáival való szembesítése, mindig is eredményt ígért.

Hálás lehet a sorsnak, akinek megadatott, hogy didaktikánk megújulásának, közoktatásunk reformjának időszakában olyan klasz-

szikus művel foglalkozhatott behatóan, mint amilyen Comenius: *Didactica Magnája*.

A több mint 350 éves mű semmit sem veszített aktualitásából. Az oktatóknak, hallgatóknak, a neveléstudomány problémáit kutatóknak ma is kiváló forrásul szolgál. Egyes eleme talán érdekesebb, mint korában.

Comenius 1654 nyarán búcsúzva Sárospataktól, a következőket mondta: „Isten veled Te Patak! Boldoguljatok minden barátim. Szeretettel őriztétek meg a ti Comeniustok emlékét!” Sárospatak hűséges őrzőjévé vált a comeniusi emléknek. Őrzői lettünk mi is, akik idézzük a Mestert, tanítványi tisztelettel hajtunk főt életműve előtt.

A *Didacta* világkiállításon is találkozhattunk Comeniust idéző, az évfordulóra emlékeztető kiadványokkal, de ezekben az években az egész művelt világ idézte szellemét, a comeniusi életművet, a 400 éves fényéből semmit sem veszítő Mestert.

Johannes Amos Comenius Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony meghívására 1650-ben Magyarországra jött, hogy újjászerveze a sárospataki kollégiumot, kipróbálja pánszófikus iskola-konceptióját a hazánkban újszerű latin nyelvtankönyv-íróként ismert Comenius. A Bodrog-parti Athénban a tervezett 7 osztályos iskolából az első hármat tudta megvalósítani. Itt szembesült először a konkrét pedagógiai valósággal, az étellel, „nagyszabású pánszófijá”, itt döbbsent rá a 7 osztályos iskola-modellje kudarcára, illetve az ún. sárospataki „torzióiskola” (új tananyagú osztály + vestibularis osztály + januaris osztály + artialis osztály) sikerére. Sárospatakon találkozott először az elemi oktatás valós problémáival, a nevelés, oktatás általános kérdéseivel. Itt modellálta a polgári társadalom alapvető iskolai struktúráját (anyaiskola-anyanyelvi iskola -latin iskola-akadémia). Itt született az *Orbis Sensualium Pictus* (A látható világ képekben) című munkája is. Hazánkából 1654-ben tért vissza Lesznóba, ahol a *Didactica Magna* is született, majd a cseh testvérek közösségének felbomlása után Hamburgba, onnan Amszterdamba költözött. Ez a város jelentette küzdelmes, de rendkívül értelmes élete utolsó állomását. Tollát 1670 november 16-án tette le utoljára.

Egész életem folyása csupán vándorlásból állott – írta –. Világéletemben hazátlan voltam, folytonosan változott szállásom és sehol sem találtam állandó lakhelyemet. Amszterdamban állandó lakhelye lett.

Új kor küszöbén

A neveléstörténések átmeneti korként jellemzik Comenius korát, tükröződik ez pedagógiájában is. Az ún. renaissance szemléletmód jellemzője volt a misztikus középkori nézetekkel való szakítás. Számára e világ nem a túlvilági életet előkészítő szintér, ahol csupa szenvedés, nélkülözés, lemondás, aszkézis az érték. Ahol hátat fordítanak az ókori kultúrának, megvetik a testet...

A renaissance-ember éli az életet, becsüli, megbecsüli az embert. Comenius szerint „az ember minden, mert minden kifejlődhetik belőle, a legmagasabb épp úgy, mint a legalacsonyabb rendű.” Ismeretes, hogy a renaissance-ember szereti a természetet, igyekszik megismerni a világot. Úgy vélekedik, hogy az emberi értelemnek tükröznie kell a külvilágot, amelynek szinte határtalan a befogadóképessége. Vallotta, hogy semmi olyat nem rejt magában a világ, amit fel ne tudna fogni az érzékeléssel és értelemmel rendelkező ember. Comenius szinte himnikus hangon dicsőítette az értelmet, a szellemet: „A szellemnek sem égben sem azon kívül nem lehet határt szabni, az eget egén túlra hát fel és a mélységek mélységére száll alá és ha még ezerszer messzebb lennének, mint ahogy vannak, hihetetlen sebességgel mégis áthatolna rajtuk.”

Kora társadalmi elvárását Comenius a következőkben fogalmazta meg: a gyermeket „fel kell vértetni olyan dolgokkal, amelyek megvilágítják az értelmet, edzik az akaratot,

ösztönzik a lelkiismeretet.” A nevelés célját korábban a következőképpen summázta: művelt, jámbor, becsületes, testileg is fejlett ember formálása.

Comenius szerint „a test nem csupán lakóhelyül szolgál az eszes lélek számára, hanem szerszám is, amely nélkül nem hallhatunk, nem láthatunk, semmit sem beszélhetünk, cselekedhetünk, sőt nem is gondolkodhatunk”. Ezért tartja nagyon fontosnak a test nevelését, edzését is.

Vallotta, hogy a nevelés mindható, éppen ezért kora társadalmának érdeke, hogy „ne tartóztassák fel, hanem mozdítsák elő azt a szent szokást, hogy iskolát emeljenek az ifjúság együttes nevelésére, az emberek minden rendezett közösségében (nevezzék azt városnak, községnek, vagy falunak)”.

Comenius ugyanakkor bírálta a középkori skolasztikus iskolák maradványait, amelyekben még az értelmetlen magoltatás, a kegyet-

len fegyelmezés volt jellemző. Ezek az iskolák az elmék kínzóhelyei, a gyermekek ijesztgetői voltak.

Egyik legnagyobb érdemének tekinthető, hogy megalkotta a középkori iskolával gyökeresen ellentétes oktatás új rendszerét, amelyben az életszerűség, a sokoldalúság, a demokratizmus vált jellemző sajátossággá.

Az iskola sokoldalú műveltséget adjon – fogalmazta meg Comenius – az értelem, az akarat, a jellem fejlesztője legyen, váljék az „emberiség műhelyévé”. Az iskolát látogathassa minden gyermek, fiúk és lányok, szegények és gazdagok, nemesek és nem nemesek, nagy és kisvárosokban, falvakban és szállásokon élők egyaránt.

„Adja Isten – írta –, hogy a mi nemzetünk számára is meglegyen a legműveltebbekkel való egyenlőség! Mert ide irányulnak a mi megújító törekvéseink.”

Didactica Magna – Opera didactica omnia

Számos Comenius-kutató vitatta a fogalom-honosító cím fordításának helyességét, jóllehet inkább értelmezési problémákat fogalmazott meg. Tény, hogy a

mai oktatástannál a comeniusi mű lényegesen többet tartalmaz. Maga a szerző ír arról, hogy az „Élet” didaktikáját akarta megírni. Ezért „Nagy”!¹

Az alcímből is következtetni lehet a jelző tartalmára. Mindenként mindenre megtanítás művészetéről kíván szólni a szerző.

Maga a mű szétfeszítette a szerző szabta kereteket, nem csupán a megtanításról szól, de bőven van mondanivalója a nevelés alapvető problémáiról is. Közismert azonban, hogy a mű születésekor még messze nem vált ketté az oktatás- és a nevelés elmélete. Iványi Ede² szerint inkább „Általános Neveléstanításnak” kellett volna fordítani a *Didactica Magna*-t.

Comenius *Didactica Magna* c. munkája „egyetemes mester-ség”-et jelent, „amely feltárja, hogyan kell mindenkit mindenre megtanítani”.

1 L.: Ventilabrun Sapiencia c. műve

2 Iványi Ede: Comenius Ámos János élete, pedagógiai és egyéb irodalmi munkássága. Néptanítók könyvtára 29-31. füzet

A pánszófikus műveltséggel³ függ össze célja, illetve didaktikai feladata. Ismeretes szándéka, amely a pánszófia eszméjéből következik, hogy minden hasznosnak ítélt ismeretet egy könyvbe (enciklopédiába) kívánja összegyűjteni. Comenius ezzel a könyvvel a tudatlanság és a tévedés, „a képmutatás és a babona, a zavar és az erőszak útvesztőiből kívánja kivezetni” az emberiséget, állítva, hogy „a bölcsesség az emberi boldogulás közvetlen eszköze.”

A cseh nyelvű első kiadás, a *Didactica Magna* 1628 és 1638 között készült, de a nyelvi nehézség miatt nem válhatott lehetővé szélesebb körű elterjedése, megismerése. Ez volt az oka az újabb kiadásnak, amely a tudomány akkori nyelvén, latinul íródott, Amszterdamban 1657-ben jelent meg *Opera didactica omnia* címen.

A szerző művének újabb kiadását a következőképpen indokolta: „elérhetünk tehát arra a pontra, hogy nyilvánosság elé bocsásuk ezt a kis könyvecskét, még anyanyelvünkön, megmaradt nemzetünk és egyházunk javára, latinul pedig azért, mert néhány jámbor és tudós férfiú, aki ismerte ezen mű tervezetét, úgy véli, hogy ugyanazzal a művel másoknak is hasznára lehetünk.”

Kétségtelen, hogy az iskolaszervező tankönyvíró Comenius elméletírói tevékenységének kiemelkedő alkotása, korszakalkotó jelentőségű az egyetemes neveléstudomány fejlődése szempontjából. Comenius elsőként vállalkozott egy tudományosan megalapozott pedagógiai rendszer megírására.

Az a tény, hogy didaktikánk mindmáig a comeniusi alapokon nyugszik, hogy klasszikussá váltak a XVII. században született megállapításai, hogy máig aktuális az osztály- és tanórarendszere, alapelvei, stb. jelzi igazi nagyságát.

Törvényszerű, hogy a comeniusi remekmű hatása máshoz nem hasonlítható. Csak utalunk Apáczai munkásságára, amely kiválóan tükrözi a comeniusi hatásrendszert.

Gondolatai az egyetemes emberiség boldogulásáról, a szabadságról akár ma is megfogalmazást nyerhetnének: „az emberiség java: hogyan lehetne a világot meghódítani a pártoskodások szellemétől, a széthúzástól, az erőszaktól és a kényszertől, hogy vezethetnénk el mindenkit az általános jó, a legegyszerűbb igazság, a minden dologban való legmélyebb békeesség útjára.”

³ pan=egyetemes, összes; szófia= bölcsesség

„Teljességgel arra kell törekednünk, hogy az emberi nem viszsza-
szakapja a gondolatszabadságot, a vallásszabadságot és a polgári
szabadságot. A szabadság, állítjuk, a legpompásabb emberi vagyón
az emberekkel együtt teremtve, tőle elválaszthatatlan ... vezessük
tehát az embert, amennyire lehet a szabadságba!”

Comenius számos klasszikussá vált megállapítása a műveltség
szerepének felismeréséből következik. A műveltséget emberformáló
tényezőnek tekintette, a társadalom egésze fejlettségét, értékét adó
mérceként tartotta. Vallotta, hogy mindenkinek szüksége van bölcses-
ségre, műveltségre, amit mindenkinek az iskolában vagy azon túl az
oktatás útjának lehet, ill. kell megszerezni. „Mindenkinek, aki em-
bernek született szüksége van tehát az oktatásra.” Ezért is szorgal-
mazza az anyanyelvűséget, hogy a műveltséget minden ember meg-
szerezhesse. „A tudományt ne csak latin nyelven tanulják, – írta – s
ne maradjon bezárva az iskola falai közé, amint ez ma van, amikor a
népet és a nemzeti nyelvet lenézik és ezzel nagy kárt okoznak.
Minden nemzetet saját nyelvén tanítsanak.”

Maga által szerzett iskolai tapasztalataiból vonta le a következtetést,
miszerint meg kell újítani az iskolát, az oktatást. „Hányan jártuk ki a
különböző iskolákat, akadémiákat és mégsem érintett meg bennünket az
igazi tudás árnyéka sem. Én nyomorult emberke, csak egy vagyok a
sokezerből, aki számára az élet legkedvesebb tavasza, az ifjúság virágzó
évei, nyomorultul elvesztek a haszontalan iskolai foglalkozások között.”

A Didactica Magna előszavában fogalmazta meg Comenius az értékteremtő
iskola, a gazdaságos oktatás klasszikus koncepcióját. „A mi didaktikánknak
kezdettől végig húzódó vezérfonala legyen: kutassuk ki és találjuk meg
azt a módszert, amellyel a tanítók kevesebb munkája mellett a diákok
mégis többet tanulnak, az iskolákban kevesebb legyen a zúgolódás,
undor és hiábavaló küszködés, annál több a szabadidő, az öröm és a szilárd
előrehaladás.”

Ugyanakkor azt is állította, hogy az iskolai munkához fegyelemre van
szükség, mert „az iskola fegyelem nélkül olyan, mint a malom víz nélkül.”
Könnyedén, játszva kell tanítani, megszerettetni az iskolát, megbecsülni
a gyermeket. Ehhez viszont csak olyan pedagógust tud elképzelni, akinek
példáját érdemes követni.

Comenius vallotta, hogy a társadalmi életben a tanítónak rendkívül fontos a szerepe. Tevékenysége összetett, felelősségteljes,
éppen ezért nehéz, de megtisztelő. A tanítói munka hivatás. A tanító

személye, példája, jól megválasztott módszerei alkalmazásában rejlik munkájának sikere. A tanító egyik legfontosabb személyiségjegye az ember-, a gyermek szeretete. Hasonlóvá kell válnia a tanítónak a Naphoz, amely egyszerre megvilágít és átmelegít mindent. Rendelkeznie kell olyan erényekkel, amelyeket személyes példájával tanítványaiiban kialakíthat. Tudós tekintélynek kell lennie. Birtokolnia kell ezen túl a mesterségbeli ismereteket, a pedagógiai képességeket. A művészetek művészetének tanítása fáradságos és nehéz munka, amely alapos ítélőképességet kíván az idő, a tananyag és a módszerek művészi elrendezésével kapcsolatban. A tanítást a tanítónak helyesen megválasztott technikával, tudatossággal, a didaktikai szabályok ismeretében kell végeznie. A tanulást könnyűvé és szórakoztatóvá kell tennie a tanítónak, hogy az iskolában fegyelem legyen. A gyermek idejét munkával, játékkal és egyéb szórakozással kell tudni kitölteni.

Mindezek a comeniusi elvárások máig érvényesek, alig kívánnak kiegészítést, legfeljebb további részletezést.

Comenius a tanító, a tanítás szempontjából elemzi a tanulókat és jut el arra a következtetésre, amiből rendszert lehet formálni. Ha csoportra osztja a tanulókat elsősorban értelmi képesség és szorgalom szempontjából. Rendszerében az ún. éles eszűek alkotják a csoportok felét, de igen érdekes e nagyobb csoporton belül a differenciálásuk:

- a) tudásra vágyók, könnyen kezelhetők
- b) lomhák, engedelmese
- c) tudásra vágyók, de makacsok.

A negyedik csoportba a nehéz felfogású, tanulni vágyó, engedelmes tanulók tartoznak. Az ötödik, ill. hatodik csoportban a „tompaszű” tanulókkal találkozhatunk. Ez utóbbiakat a tunyák, a tétlenek, ill. a rosszindulatúak, ravaszak alkotják.

E megkülönböztetés ellenére a szerző optimista. „Minden ember alkalmasnak születik arra – tanítja –, hogy tudományos ismeretekre szert tegyen... alig van annyira mocskos tükör, amely valamilyen módon ne tükrözné a képmásokat, alig annyira durva tábla, hogy arra valamilyen módon ráírni ne lehetne.” Számol az adottságokkal, de túlon túl hisz a nevelés erejében, lehetőségében. „Az, hogy milyen gyermekek születnek nem a mi hatalmunkban van, de hogy helyes nevelés révén jókká legyenek, az a mi hatalmunkban van.” Az emberek csakis a nevelés által lesznek igazán emberré – vallja és

ezzel pozitív állást foglal a nevelhetőség és a nevelés szükségessége kérdéseiben. Nála a „tabula rasa”-elmélet differenciáltan jelenik meg ugyan, de még a „mocskos tükröt” is alkalmasnak véli a „képmások” tükrözésére.

Szerinte kivétel nélkül, minden gyermekben eleve adott az eszeség, az uralkodásra való képesség és a vallásos jámborság kibontakoztatásának lehetősége. A három adottság tehát mindenkiben képességgé fejlődhet.

Ismeretes, hogy Comenius világszemléletére a keresztény hit nyomja rá a bélyegét. „Háromféle tehát a mi életünk és a mi életünknek hajléka: az anyaméh, a föld és a menny. Az elsőből a másodikba a születés által lépünk, a másodikból a harmadikba a halál és a feltámadás útján, a harmadikból azonban sohase lépünk ki az örökkevalóságon át. Az elsőben csupán az életet kapjuk, a kezdetleges mozgási és érzékelési képességgel; a másodikban az életet, a mozgást, érzékelést az értelem csiráival; a harmadikban mindezek tökéletes teljességét... Az első élet a másodikra való előkészület, a második a harmadiké, a harmadik pedig önmagában áll vég nélkül.” Mert az embert Comenius Isten teremtményének tekintette, kinek földi élete az örök életre történő előkészület.

A nevelés szükségességéről egyértelműen vélekedik rendkívül plasztikusan: „Mindenkinek, aki embernek született, szüksége van tehát oktatásra, szüksége pedig azért, hogy ember legyen és ne vadállat, buta szörny vagy tétlen fajankó legyen.”

Az új szellemű, újjászülető ember harmonizált az őt körülvevő világgal, ahogy erre utal Comenius klasszikussá vált óra-hasonlata: „Maga az ember nem egyéb, mint összhang – teste és lelke szempontjából egyaránt. Mert ahogy maga a hatalmas külvilág makrokozmos – óriási óraszerkezethez hasonlítható, melyet különböző kerekkel és csengőkkel úgy szerkesztettek egybe, hogy az egészben az egyik rész a másikat indítja, hogy a mozgás folytonossága és összhangja meg ne szakadjon: hasonlóképpen az ember is. Ami ugyanis a csodálatos művészettel felépített testet illeti, itt van első sorban a mozgás kiindulópontja: a szív ez az élet és a cselekvések forrása, ahonnan a többi tagok a mozgást és a mozgás mértékét merítik. A súly azonban, amely létrehozta ezt a mozgást, az agy: ez az idegek – mintegy kötelékek segítségével indítja és féken tartja a többi kereket: azaz a tagokat. A cselekvések külső és belső változatossága

azonban kétségkívül az egyes mozdulatok egybehangzó, egymáshoz való viszonyában áll.”

A Didactica Magna „A tanítás és a tanulás követelményei” című fejezetében olvashatjuk azokat a törvényszerűségeket, amelyek mindmáig megtalálhatók a különböző oktatásméletekben. A korábbi követelményrendszer alapelvekké vált pedagógiánkban, amelyek léte vagy nem léte, megvalósulása, ill. hiánya jelentősen befolyásolja az oktatás hatékonyságát.

A szemléletesség a comeniusi didaktika egyik legfontosabb törvényszerűsége. A konkrét tapasztalatszerzés fontosságára utalva állítja Comenius – Bacon és más korai filozófus nézeteit vallva –, hogy minél több érzékszervet kell a megismerés folyamatába bekapcsolni, mert „semmi sincs ugyanis az értelemben, ami nem volt meg előbb az érzékekben”. Az eleven szemléletből, a konkrét tényekből való elindulás kell legyen a megismerési folyamat kezdete. Annak viszont feltétele az érzékszervek aktivizálása. „Szükséges, hogy a megismerés mindig az érzékszervekből induljon ki... Mi más ez, mint az, hogy a tanítás ne a dolgok szóbeli elbeszélésével vegye kezdetét, hanem a reális megfigyeléssel? És végül, miután megmutattuk a dolgot, jöhet a bővebb magyarázat.”

Ó, bárcsak a mai pedagógiai gyakorlat is figyelembe venné e törvényszerűséget, ill. azt a megállapítást, hogy „a látás többet ér a hallásnál!” Visszatérő ténymegállapítás, hogy a pedagógus mindmáig leginkább auditív úton közli az ismereteket, igyekszik átadni tanítványainak tudását, megtanítani őket, bár maga is tudja, hogy a legtöbb tanítványa vizuális típus, lehet, hogy ő maga is az. A televíziózás, a videózás korában a csak auditív úton nyújtott ismeret visszavezet a Comenius előtti idők iskolájához!

A szerző számos helyen ostromozza az „öncélú verbalizmust”, a „meddő szóismeretet”, a „tartalmatlan tudást”. Semmit se tanítsunk csupán a tekintély alapján, hanem az érzékszervi és az észbeli bizonyítás szerint – tanította. „A megismerésnek mindig az érzékek munkásságából kell erednie”. „Mindent az érzékek elé kell állítani, a szagolható a szaglás, az ízlelhető az ízlés, a tapinthatót a tapintás elé. Ha pedig valamit több érzékkel is tudomásul lehet venni, azt több érzéknek is fel kell kínálni.”

Az érzékszerveink a „hírszerzők”, a „felderítők”, ők a „lélek kapui”, amelyek segítségével a „bennünk lakó érzelmes lélek...” a külvilág minden dolgát nyomon követi. Agyunk viszont „gondo-

lataink műhely”, „olyan viasz”, amelyre alapokat lehet mintázni. „Amint ugyanis a viasz hozzásimul minden formához, eltűri, hogy tetszés szerinti módon alakítsák és mintázzák, hasonlóképpen az agyvelő is befogadván minden dolog képmását, mindent magába zár, amit a világegyetem tartalmaz.”

A *Didactica Magna* c. műből egyértelműen következtethető, hogy Comenius elítélte a tekintély elvén alapuló, dogmatikus tanítási módszert, a gondolkodásra nevelést tartotta helyesnek, amelynek egyik megnyilvánulása, hogy a tanuló maga fedezi fel az eredményt, az elemző értelem jut el az összefüggések felismeréséhez, a törvényszerűségekhez. A **tudatosság**, a **rendszeresség** és a **következetesség** Comeniusnál a szemléletességet egészíti ki. Elítélte a magoltatást, a mechanikus tanulást, fontos szerepet szánt az ismeretek megértésének, a tudatos tanulásnak. „Semmit sem elmésztesünk, amit a gyermek meg nem értett” – tanította. „A természetet magának a természetnek kutatásából ismerjük meg” – fedezte fel. A logikus rendszeres tanítás ugyanis felkelti az érdeklődést, figyelmet ébreszt, világosság támad ez által a tanítványok fejében. „A tanulás világossága: a figyelem, melynek segítségével a tanuló mintegy jelenlevő és nyílt elmével mindent felfog.”

Vallotta, hogy az oktatási folyamatban rendkívüli szerepe van a példáknek, amelyek tapasztalatokkal kapcsolódva orientálnak, juttatnak el az általánosításhoz, majd a gyakorlathoz. „Akármit fogtunk is fel, tüstént el kell gondolnunk: milyen gyakorlati haszna lesz, nehogy bármit is hiába tanuljunk.”

A permanens nevelés, -művelés, ill. a gyermeki felfogás és teljesítő képesség (az életkori sajátosságok figyelembe vétele) szintén olyan törvényszerűség, amely a comeniusi *Didactica Magna*ban jelenik meg majd az *Egyetemes tanácskozás* c. tanulmányban teljessé válik. Comenius szerint az emberi élet végső határáig tart a nevelés, nevelődés.

Az egész életen át tartó nevelés, művelés, művelődés elvét vallva állítja, hogy az ember gyermekkorban nevelhető igazán hatékonyan, később sokkal kevésbé. Ugyanis „minden élőlénynek az a tulajdonsága, hogy zsenye korukban könnyen hajlíthatók és alakíthatók, mihelyt azonban megcsontosodnak, többen megtagadják az engedelmességet. A lágy viasz könnyen alakítható és visszaalakítható; ha azonban már egyszer megmerevedett, könnyen széttöredezik. A facsemetét elültetheted, átültetheted, ide-oda hajlíthatod, a

kifejlett fával ezt semmiképpen sem teheted.” Az emberi életet Comenius hét korszakra osztva alakította ki az „élethosszig tartó iskolarendszert.”

Nagyon fontosnak tartotta a „mikor”, „mit” tanítsunk kérdés megválaszolását is. Így jutott el egy újabb törvényszerűséghez, amely a tananyag kiválasztása, ill. nehézségi foka összefüggésének feltárásával van kapcsolatban. Tanította hogy az életkornak, illetve az értelmi fejlettségnek megfelelően kell kiválasztani a tananyagot, ill. annak nehézségi szintjét. „Semmit se kíséreljünk meg az ifjúsággal, csak amit kora és szellemi képessége nemcsak megenged, hanem kíván is” – írta főművében. „Minden tanulnivalót úgy kell az életkor fokozatainak megfelelően elosztani, hogy csak olyat nyújtsunk, amit az értelmi tanulásra befogad.” Nem szabad elsietni semmit, hiszen „a természet sem rohan hanyatt-homlok, hanem lassan halad előre.”

„Ha a tanító a növendékekkel hol ebbe, hol abba kap bele, végül is semmit se fejez be komolyan.” „Az iskolák megjavításának alapja legyen a minden téren megnyilvánuló rend.”

„Az osztályok számának megfelelően tehát 6 könyvünk lesz – írta –, ezek ne annyira az anyagot illetően, inkább annak előadásmódjában különbözzenek egymástól,

amennyiben mindegyik tárgyaljon mindenről, azonban mindegyik, amelyik megelőzi a másikat, az általánosabb, közismertebb, könnyebb dolgokat mutasson meg: a rákövetkező pedig vezesse tovább az elmét.”

A tananyag koncentrikus elrendezésének elvét is megfogalmazta Comenius, miszerint a tantervi anyagot nem lineárisan, hanem koncentrikusan kell elrendezni. Ez esetben is a természetből véve a példát, utal arra, hogy „minden fokozatosan növekszik lényegét és cselekvőképességét tekintve”, az emberi agy is csak akkor nyer biztos ismereteket, ha a tananyag „rendezett sorban... kerül elébe.”

„Elsőben a közvetlen közel levők tanítandók, aztán a közeli, majd a távolabbiak, végül a legtávolabbiak”. Véleménye szerint az összes tárgyakat úgy kell elrendezni, hogy a „következő mindig az előzőkön alapuljanak, az előbbieket pedig a következőkben nyerjenek megerősítést.”

A tanításban Comenius szerint az egyszerűtől az összetett, a konkrétól az elvont, a könnyűtől a nehéz, a közelitől a távoli felé kell haladni, „hogy az elkövetkező tanulmányok során úgy lássék,

hogy semmi újat sem hozunk, hanem az mintegy az előbbieik részletes kifejtése.”

A tartós elsajátítás elvét megfogalmazva a megtanítás fontosságának felismeréséhez jutott el. A tananyag szilárd elsajátíttatását összefüggésbe hozta nagyon szerencsésen a megértéssel, az ismétléssel, a gyakorlással és az összefoglalással. Nem vitatható, hogy számos megállapítás e vonatkozásban is mainak tűnik. Helyesen ismerte fel, hogy „szilárdan csak az vésődik be az értelembbe, amit helyesen megértettek és gondosan az elmére bíztak”.

Szinte utasítja a tanítót, hogy „az előadásához és írásbeli gyakorlathoz mindig jeles összefoglalás kapcsolódjék.” Ugyanis „lehetetlen alapos tudásra szert tenni ismétlések és minél helyesebben alkalmazott gyakorlatok nélkül”. A comeniusi tananyag megszilárdítás, ill. tartós elsajátítás elve szorosan függ össze a tanulás tanításával is, mely a legkorszerűbb didaktikai elvnek felel meg.

X X X

Az idézett comeniusi gondolatok olyan klasszikus tömörségűek, hogy kár lenne azokat bármiféle értelmezéssel módosítani. Máig élők, érvényes törvényszerűségek, amelyek mindig is fontos funkciót töltenek be a tanítás-tanulás folyamatában. Azok ismerete, ill. tudatos alkalmazása nélkül elképzelhetetlen a hatékony, eredményes pedagógiai tevékenység a jövőben is. Sajnálatos, hogy számos esetben a törvénynek „tisztelt” tanterv maximalizmusa volt az oka annak, hogy a tanítónak, tanárnak szinte csak a tananyag ismertetésére, közlésére volt lehetősége, nem maradt ideje a tények és az általánosítások tanulók által történő elemzésére, a gyakorlásra, az ismétlésre és rendszerezésre. Szerencsés lett volna akár a *Didactica Magna* újra olvasása, elemzése, értelmezése.

Comenius megfogalmazta iskolakoncepció, az ún. négylépcsős iskolarendszere éppen olyan figyelmet érdemlő ma is, mint az osztály- és tanórárendszere, amelyet jelenünk kezd fessegetni. Figyelemre méltó, ma is aktuálisnak ható „napirend-receptje”, amelynek lényege, hogy „egy napban 24 óra van, ha ezt az életmód tekintetében három részre osztjuk: alvásra jut 8 óra; ugyanennyi a külső foglalkozásra (az egészség gondozására, étkezésre, öltözködésre, tisztességes szórakozásra, társalgásra); jó kedvvel és unalom nélkül véghez vihető komoly munkára is marad 8 óra.”

A comeniusi örökség értéke maradandó. Az életműből merített sok-sok generáció. Figyelmet érdemel pedagógiánk jelene és jövője szempontjából is.

Egy az életműből is kiemelkedő munkát tanulmányozva, elemezve, hajlamosak vagyunk akár túlzásokba is bocsátkozni, de bízunk abban, hogy a Didactica Magnát érdemének megfelelően minősítettük születése után 350 esztendővel. A ma számára is tanulságul szolgál a klasszikussá vált életmű és e mű.